

CRITERII EXTRAFILOLOGICE ÎN ANALIZA
ETIMOLOGICĂ. O ALTĂ LECTURĂ A
TERMENULUI *COMETAI*

LAURENȚIU NISTORESCU

Cuvinte-cheie: *comati/cometai, geto-daci, instituție, termeni înrudiți*

Este cuvântul „telefon” un cuvânt grecesc? Deși cei mai mulți ar fi înclinați să răspundă pozitiv, evocând originea greacă a celor doi radicali care-l compun – *tele/departe* și *phonos/voce, sunet* –, răspunsul este un **nu** categoric. Înainte de toate, cuvântul nu a fost creat în Grecia, ci în Germania, fiind pentru prima oară consemnat în 1861 (cu 15 ani înainte ca Graham Bell să-și patenteze invenția), într-o conferință ținută de fizicianul Philipp Reis la Frankfurt. În al doilea rând, și acesta este poate cel mai important aspect, vreme de câteva decenii bune după ce cuvântul „telefon” a fost consemnat în scris pentru prima oară, marea majoritate a vorbitorilor nativi de limbă greacă nu puteau face nicio conexiune între acest termen și năzdrăvanul aparat, pe care nu-l văzuseră niciodată¹.

Fabula cu etimologia telefonului are două tâlcuri. Unul dintre acestea ne pune în gardă asupra capcanelor pe care le poate avea stabilirea „naționalității” unui cuvânt – presupunând, printr-o păguboasă generalizare, că acel cuvânt are o „etnie” univoc determinabilă. Celălalt ne reamintește cât de neproductivă este, în reconstrucțiile etimologice, decuplarea dimensiunii formale (fonetice) a cuvântului de încărcătura sa semantică de sens restrâns și, implicit, de corespondentul din realitatea extralingvistică.

¹ În 1896, când Atena a organizat prima olimpiadă modernă, în această țară existau doar 90 de posturi telefonice.

În măsuri diferite, aceste „tâlcuri” (în fapt, principii metodologice) au relevanță și în cazul unuia dintre cei mai disputați termeni de funcție socială din fondul scris de cuvinte autohtone (geto-dacice), și anume *comati*. Textul de referință care ne furnizează acest element scris al substratului este un pasaj al *Istoriei Romane* a lui Dio Cassius², în care istoricul antic relatează episodul soliilor trimise de Decebal la comandamentul împăratului Traian, în faza finală a războiului daco-roman din 101-102. Termenul a fost considerat îndeajuns de prețios încât să fie readus pe cale cultă în vocabularul limbii daco-române contemporane³, unde – în acord cu interpretările unora din reprezentanții istoriografiei românești⁴ – i s-a atribuit sensul de „nume dat (de romani) geto-dacilor de rând”, apreciindu-se că derivă din latinescul *comati* „pletoșii”. Această interpretare ignoră două elemente extralingvistice esențiale. Primul îl are în vedere pe autorul consemnării, istoricul antic Dio Cassius, care, deși dobândise la un moment dat cetățenia romană, era grec de origine și și-a redactat opera în limba sa nativă, deci trimiterea la un etimon latin este mai dificil de justificat. De altfel, istoricul antic nu folosește varianta *comati*, încetățenită la noi din rațiuni care țin de natura romanică a limbii române, ci *cometai*: “Ὅτι ὁ Δεκέβαλος ἐπεπόμφει μὲν καὶ πρὸ τῆς ἤττης πρέσβεις, οὐκέτι τῶν κομητῶν ὡσπερ πρότερον, ἀλλὰ τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους...”. Al doilea element neluat în seamă este faptul că, în textul de referință, termenul *comati* este pus în raport comparativ cu un alt termen prezumat de substrat, *pileati* (ori, conform textului de referință, *pilophoros*)⁵, pe care contextul îl circumscrie explicit unei clase de semnificații nemijlocit asociate unei anumite categorii social-politice – ceea ce ne

² Dio Cassius LXVIII, 9, 1-2.

³ DEX 1998, pg. 199.

⁴ Opinie împărtășită și de Nicolae Ursulescu și Mihai Vasilescu, care acordă atenție problemei printr-un articol în revista „Thraco-Dacica” din 1991 (Ursulescu-Vasilescu 1991, pg. 133-135).

⁵ Deși nici pentru acest termen nu s-a reușit până în prezent o traducere satisfăcătoare, practic nu există alternativă la interpretarea potrivit căreia *pileati* (πιλοφόρων – *pilophoron* la Dio Cassius) indica o elită social-politică a societății geto-dacice din ajunul cuceririi romane.

obligă să așezăm și primul element al comparației într-o categorie echivalabilă⁶.

Cel puțin primul dintre elementele mai sus evocate pare să-i fi determinat pe alți autori⁷ să caute referențialul etimologic al termenului în discuție nu în vocabularul latin, ci în cel grecesc, ajungând, firesc, la foarte bine cunoscutul cuvânt κώμη – *come/kome* „săteni”⁸. Astfel, lectura „nu dintre *săteni*, ca mai înainte, ci pe cei mai buni dintre *nobili*” devine acceptabilă, atât din perspectiva logicii textului de referință, cât și a raportării sale la sursa mesajului.

Dacă această interpretare continuă să aibă, totuși, nevoie de o nuanțare semnificativă, se datorează unui alt element generat de analiza contextului: cât de verosimilă este ipoteza că regele dac a trimis ca soli la comandamentul împăratului roman niște săteni oarecare (chiar dacă această solie a avut scopuri tactice), într-un moment în care se decidea soarta războiului? Pentru a da un răspuns cât mai judicios acestei întrebări, vom face apel tot la textul lui Dio Cassius. O primă observație pe care o putem formula este că, potrivit chiar pasajului în discuție, se poate afirma că acești *comati* angajați în jocul negocierilor erau interlocutori uzuali ai curții regale dacice și, pentru a face față unei misiuni de acest gen, trebuiau să fie într-un oarecare mod fidelizați față de propriul rege (măcar prin apartenența la corpul militar), respectiv, să dețină un minimum de cunoștințe indispensabile transmiterii de mesaje la cel mai înalt nivel – dacă nu neapărat cunoașterea limbii inamicului, în mod obligatoriu a unor cutume legate de schimbul diplomatic. Știm, tot de la Dio Cassius⁹,

⁶ Chiar și admitând că termenul ar fi fost folosit într-un sens derivat, de esență metaforică („pletoșii” ca substitut pentru „neîngrijiiți”, bunăoară), ar trebui explicat de ce autorul optează (înăuntrul aceleiași fraze!) să raporteze un ordin prezumat nobiliar la o categorie vag definibilă printr-un aspect fizic secundar.

⁷ Printre aceștia se numără C. Brandis și G. Kazarov (citați în același articol al lui Nicolae Ursulescu și Mihai Vasilescu – supra, nota 4).

⁸ Articolul din “Thraco-Dacica” formulează observația că, în redactarea lui Dio Cassius, cuvântul este scris cu “omicron” și nu cu “omega” (acesta fiind unul din argumentele pentru care optează să-l derive din latinescul *comati*). Există însă suficiente exemple în care radicalul grecesc este redactat, în textele antice, în ambele variante.

⁹ Dio Cassius LXVII, 12, 5.

dar și din alte izvoare, că de-a lungul conflictelor lui Decebal cu romanii, din vremea lui Domitian și apoi a lui Traian, schimbul de misiuni diplomatice între cele două tabere se desfășura cu mare frecvență, deci prezumția că la curtea regală de la Sarmizegetusa exista un oficiu specializat nu este deloc nejustificată – or, apartenența la un atare oficiu a unor simpli săteni este foarte puțin verosimilă¹⁰.

Pentru a avansa în analiză, vom aduce în discuție un element practic cu totul ignorat în discuțiile de până acum: faptul că termenul *comati* nu este izolat în fondul de cuvinte care ne-au parvenit, în formă scrisă, din substrat. Inscricțiunile de epoca clasică geto-dacică și izvoarele literare contemporane ne pun deopotrivă în fața unor termeni comuni de limbă (precum *kóme*) și a unor nume proprii, a căror conexiune cu cuvântul în discuție este greu de presupus că se datorează hazardului: antroponimele *Dicomes*¹¹, *Comosicus*¹² sau *Komikiza*¹³, precum și toponimul *Cumidava/Komidava*¹⁴.

Termenul *kóme* este atestat, în spațiul geto-dacic, în inscripții asociate unui număr de cel puțin două așezări distincte: una – *kóme* Chora Dagei¹⁵ – situată în Dobrogea centrală, în vecinătatea Histriei, cealaltă – *kóme* Theolopara¹⁶ – în imediata apropiere a municipiului Nicopolis ad Istrum din Moesia Inferior. Având o indiscutabilă origine greacă (fapt într-un totu firesc într-o societate ale cărei modele instituționale au provenit mai ales pe filiera emoriilor grecești din Pontul Stâng), particula *kóme* ne reține atenția atât prin faptul că este consemnată și în exteriorul teritoriului administrat efectiv de o cetate greco-pontică (în speță, Histria, în a cărei *chora* se află *kóme* Chora

¹⁰ Un atare raționament l-a îndrituit pe Ion Horațiu Crișan să lanseze propunerea singulară și doar aparent hazardată, potrivit căreia *comatii* daci constituiau o categorie echivalentă cavalerilor celți (Crișan 1977, pg. 195-198).

¹¹ Rege din generația imediat următoare lui Burebista și Deceneu (Plutarh, *Antonius*, 63; Dio Cassius, LI; 22).

¹² Rege dac de la începutul secolului I d.Hr. (Iordanes, *Getica* 73-74).

¹³ Antroponim de origine dacică de pe ostrakoanele din Egiptul superior (Dana 2003, pg. 166-186).

¹⁴ Așezare de tip *dava* identificată cu orașul modern Râșnov (Ptolemeu 3, 8,4).

¹⁵ Informații despre *kóme* Chora Dagei, la Suceveanu 1977, p. 45; Avram 1984, p. 162, nota 54; Bounegru 2003, p. 137-138.

¹⁶ Tsurov 1999, cf. Christie 2004, pg. 235.

Dagei¹⁷), cât și prin deplina sa echivalare cu statutul de *vicus* din organizarea habitațională eminentemente romană – adică nu o simplă așezare sătească, așa cum o înțelegem astăzi, ci o comunitate (preponderent rurală, dar nu numai) înzestrată cu atributele și instituțiile autoorganizării. Avem a bănuși, așadar, că prin termenul de *cometai* erau desemnați nu simplii țărani, nu „oamenii de rând” pe care-i reține definiția modernă fixată de DEX, ci tocmai reprezentanții acestor forme de administrare locală¹⁸ – ipoteza fiind întărită de faptul că din același radical *kóme* a derivat și termenul administrativ neogrec (romeic) de *komis/comis*¹⁹, care a făcut, de asemenea, o îndelungată carieră în terminologia socială autohtonă, de-a lungul întregului Ev Mediu.

Împrejurarea că această vocabulă își găsește locul și în câteva antroponime, ba chiar dintre cele regale (deja menționatele *Dicomes* și *Comosicus*) constituie un argument suplimentar care are, abia în această lectură, logică: este pe deplin verosimil ca politonimele în cauză să fi derivat de la demnitatea exercitată de cei în cauză, la origine *cometai* sau dregători însărcinați cu coordonarea acestora²⁰, după cum, dimpotrivă, anterior prezumatul sens de „simpli săteni” nu s-ar explica în componența unor antroponime regale. Același comentariu poate fi formulat și în privința toponimului *Cumidava/Komidava*: aici, semnificația de “așezare-reședință a *cometai*-lor”, în vreme ce lectura “așezare a oamenilor de rând” este nu doar improbabilă, ci și în contradicție cu statutul protourban avut de așezarea respectivă de-a lungul întregii epoci clasice geto-dacice.

¹⁷ Menționată într-un context administrativ specific provinciei romane Moesia Inferior, această așezare pare să fi fost creată, apreciază O. Bounegru, de o comunitate getică sau greco-getică, anterior cuceririi Dobrogei de către romani, pentru ca sub stăpânirea acestora să acceadă la statutul de *vicus* (Bounegru 2003, p. 137-138).

¹⁸ Un asemenea mecanism administrativ presupune fie existența unor frunțași locali (categorie etichetată de izvoarele romane ca *princeps locii*), fie a unor dregători desemnați de autoritatea centrală.

¹⁹ DEX 1998, pg. 201.

²⁰ Validarea acestei lecturi implică și recunoașterea unui anumit fenomen de mobilitate social-politică în societatea geto-dacică, la rândul său pe deplin verosimil în contextul creat de și după Burebista.

Bibliografie selectivă

- Avram 1984** Al. Avram, *Observații cu privire la autonomiile rurale din Dobrogea romană (secolele I-III e. n.)*, în „Studii și cercetări de istorie veche și Arheologie” 35/1984, 2, p. 158-169
- Bounegru 2003** O. Bounegru, *Economie și societate în spațiul ponto-geean (sec. II a. C.- III p. C.)*, Iași, 2003
- Christie 2004** Neil Christie (ed.), *Landscapes of Change – Rural Evolutions of Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Aldershot-Hampshire, 2004
- Crișan 1977** Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București 1977, pg. 195-198
- Dana 2003** Dana Dan, *Les Daces dans le ostraca du desert oriental de l’Egypte. Morphologie des noms Daces*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn, 2003, pg. 166-186
- DEX 1998** Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Editura Univers Enciclopedic, București 1998
- Dio Cassius** Dio Cassius Cocceianus, *Istorie Romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977
- Suceveanu 1977** Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e. n.*, București, 1977
- Ursulescu-Vasilescu 1991** Nicolae Ursulescu, Mihai Vasilescu, *Considerații privind semnificația cuvântului **cometai***, în „Thracodacica”, XII/1-2/1991, București 1991, pg. 133-135

EXTRAPHILOLOGICAL CRITERIA IN ETIMOLOGICAL REVIEW. ANOTHER INTERPRETATION OF THE TERM *COMETAI* (Abstract)

The substrate term *cometai/comati* mentioned by Dio Cassius related to the embassy sent by King Decebal to Emperor Traian, has had different interpretations in Romanian historiography. A pertinent analysis of this word must take into account both the whole context of the ancient story, and the fact that the word, which was obviously borrowed from Greek, created several substrate-related terms (especially toponyms and anthroponyms), which were themselves mentioned in writing.